

SVEN KJÖLLERSTRÖM

Gustav Vasa och reformatörerna

Då Gustav Vasa den 6 juni 1523 i Strängnäs valdes till Sveriges konung, fungerade ärkedjåknen i staden Laurentius Andreae som sekreterare och ceremonimästare. Framför den knäböjande riksföreståndaren lade ärkedjåknen lagboken, på vilken några relikier hade placerats. Sedan Gustav Vasa tagit relikerna i sin hand, svor han den medeltida valeden.

Kungavalet i Strängnäs inföll under en av det medeltida kyrkoårets största folkliga fester, Kristi lekamens fest. På grund härav blev Gustav Vasa söndagen den 7 juni föremål för en säregen uppvaktning. Då den vid denna fest sedvanliga processionen med det heliga sakramentet i têtén nådde prästgillestugan, hämtades Gustav Vasa, varefter Laurentius Andreae placerade sakramentet på den blivande konungens huvud. Vid processionens återkomst till domkyrkan uppstämde Te Deum, varefter Laurentius Andreae utropade Gustav Vasa till Sveriges konung. Akten i domkyrkan avslutades med en mässa till den heliga Treenighetens lov. Det gamla svenska kungadömet hade återupprättats »Gudi till lov, heder och ära och alla andliga och världsliga i Sverige till nytta, gagn, beskärm och långligt bestånd», heter det i en anteckning i Gustav Vasas registratur. Redan i Strängnäs torde Gustav Vasa ha utsett Laurentius Andreae till sin sekreterare eller kansler. Förutom inkomsterna

* Föredrag vid Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Lund årsammansammanträde den 29/9 1969.

från ärkedjäknedom i Strängnäs erhöill sekreteraren ärkedjäknedom i Uppsala och ett kanonikat i Åbo.

Då Laurentius Andreae trädde i Gustav Vasas tjänst, var han omkring 50 år. Han hade i sin ungdom studerat i Tyskland och tre gånger besökt Rom. Som kansler blev hans valspråk: »Nytt folk kommer med nya seder och nya seder kräva ny lag.»

De problem, som mötte Gustav Vasa och hans sekreterare, var många. I landet härskade dyrtid och livsmedelsbrist. Alla var »utskattade» hette det, och riket var fördärvat med dåligt mynt. Domkyrkorna i Västerås och Skara hade eldhärjats. Domkyrkan i Åbo hade förlorat sitt slott och sina främsta klenoder. Prästerskapet i Strängnäs stift hade utplundrats tre gånger på ett år. Biskop Hans Brask förutspådde den svenska kyrkans totala omstörtande. Skulden till Lübeck uppskattade Laurentius Andreae till 96 tunnor pengar. Dessutom hade lübeckarna i samband med kungavalet förskaffat sig mycket förmånliga privilegier, riket och dess inbyggare till fördärv i många avseenden, skrev Hans Brask. Han tröstade sig dock med att de unga skulle få dricka den brygd de själva hade lagat. Brask blev verkligen sannspådd.

Främst på Gustav Vasas och Laurentius Andreaes program stod riksstyrelsens reorganisation. Stockholms blodbad hade härvid jämnat vägen. Två biskopar och flera världsliga riksråd hade avrättats. Vid tiden för kungavalet var fem av rikets sju biskopsstolar utan vigda innehavare. Till ärkebiskop efter den redan 1517 avsatte Gustav Trolle hade valts domprosten i Västerås Knut Mickelsson och till biskop i Västerås dekanen i kapitlet och förutvarande sturekanslern Peder Sunnanväder. Båda hörde till Laurentius Andreaes oförsonliga fiender. De avlägsnades också genast. Till ärkebiskop utsågs i stället Johannes Magnus, nyligen hemkommen från Rom med påvens uppdrag att utrota det lutherska kätteriet. Till biskop i Västerås valdes föreståndaren för den heliga Birgittas hus i Rom Peder Månsson, och under hösten 1523 utarbetade och kontrasignerade

Laurentius Andreae sex kungliga skrivelser till påven och kardinalkollegiet med begäran om stadfästelse av de förrättade biskopsvälen. Påven stadfäste emellertid endast valet av Peder Månsson. – Även andra viktiga befattningar besattes med nytt folk.

Blodbadet i Stockholm hade även decimerat det ledande skiktet i huvudstaden. De tre borgmästarna, 14 rådmän och 15 borgare hade avrättats. Under de närmast följande åren sjönk antalet invånare i Stockholm från omkr. 12 000 till omkr. 4 000. För att hjälpa staden på fötter igen inbjöds på Gustav Vasas uppdrag en del handplockade borgare i andra städer att slå sig ned i huvudstaden. Sannolikt var det dessa nyinflyttade borgare, som fram på vårsidan 1524 meddelade Gustav Vasa sitt missnöje »med dem som då i rådstugan sutto», som det heter i stadens tänkebok. För Gustav Vasa och hans sekreterare blev dessa klagomål en säkert kärkommen anledning att möblera om i huvudstadens styrelse. Borgarna kallades till ett sammanträde och tillfrågades, vem de ville ha till stadens styresmän. Svaret blev det önskade. Alla var tillfreds med dem som konungen ville ha, varefter denne föreslog både borgmästare och rådmän. Till stadens sekreterare förordnade Gustav Vasa diakonen i Strängnäs, Martin Luthers lärjunge och Laurentius Andreaes lärare, den unge Olavus Petri. Konungen föreskrev samtidigt, »att secretarius skulle ha sin fria röst med de andra i rådet». Ungefär samtidigt eller möjligen något senare blev Olavus Petris studiekamrat i Wittenberg mästare Olov Bröms Gustav Vasas kammarmästare och chef för finansförvaltningen. Som konungens tyske sekreterare tjänstgjorde redan tysken Wulf Güler, även han en lutherlärjunge.

Fyra nyckelposter: sekretariaten i det kungliga kansliet och på Stockholms stads rådhus samt chefskapet för finansförvaltningen hade anförtrotts landets främsta representanter för den nya läran. Kyrkoherde i Stockholm var en evangelisk präst från Luthers födelsestad. På Laurentius Andreaes initiativ flyttades

vid årsskiftet 1525/26 samtidens främsta propagandaapparat, tryckeriet, från Uppsala till Stockholm. Stockholm blev för ett årtionde centrum för en religiös, kyrklig och politisk nyorientering.

Till de nya seder, som gjort sig gällande redan före kungavalet, hörde talet om att kyrkan var till för samhällets skull och att allt som kyrkan ägde tillhörde samhället. Laurentius Andreae gav detta tal en programmatisk, propagandamässig utformning med orden: Kyrkans pengar är folkets pengar. Biskoparna är inte herrar utan folkets tjänare och förvaltare av kyrkans egendom. Det var Gudi mera behagligt att i nödtid hjälpa de fattiga än att bygga fina kyrkor, köpa oblataskar och silverskrin. Bakgrunden till detta brev till vadstenamunkarna var konungens krav på medel från kyrkor och kloster till Gotlands återerövring. Från Vadstena krävdes bl.a. det silverskrin, som skulle förvara den heliga Katarinas jordiska kvarlevor. Brevet väckte ett enormt uppseende. Brask varnade konungen för så samhällsvådlig propaganda, lika farlig för staten som för kyrkan. Gustav Vasa, som ingalunda delade sin sekreterares åsikter, skrev ett lugnande brev till abbedissan. Han försäkrade, att det endast var fråga om ett lån och erbjöd säkerhet i fast egendom. Laurentius Andreae lät sig emellertid inte avskräckas.

Vid ett rådsmöte på hösten samma år framlade han ett mycket omfattande reformprogram. För att få en uppfattning av den ekonomiska situationen i landet föreslog han, att fogdarna och förläningsmännen skulle åläggas att förteckna all kronans uppbörd. Ett register skulle upprättas för varje stift och dessa stiftsregister sedan sammanföras till en riksboek. Både Gustav Vasa och rådsherrarna accepterade förslaget, men först sex år senare blev det förverkligat. Sekreteraren föreslog dessutom, att biskoparna skulle vigas utan påvlig konfirmation. Han tog även upp lärofrågan. Om det förelåg risk för att falsk lära spreds i landet, var det bäst, att alla ordets förkunnare ålades att endast predika evangelium och Guds ord. Då talet om den

nya läran syftade till uppror, borde sådant »tal och skrik» förbjudas. Laurentius Andreae föreslog alltså redan 1524 ett förbud mot propagandan i landet angående den nya läran och ett påbud om evangeliet som högsta och enda predikonorm.

Gustav Vasa strök emellertid allt om läran. Han önskade tydligen varken att utfärda bud eller förbud i lärofrågan. Även i övrigt dämpade han högst väsentligt sin sekreterares förslag. Rådsherrarna gjorde sedan praktiskt taget rent hus med de många reformförslagen.

Resultatet av Laurentius Andreaes första år i Gustav Vasas tjänst blev alltså ganska magert. Under året 1525 inträdde emellertid en förändring. Detta sammanhänger enligt min mening med Olavus Petris förflyttning till Stockholm och närmare bekantskap med Gustav Vasa. De reformatoriska idéerna skulle enligt Olavus Petri inte genomföras genom ett kungligt påbud och inga hävdvunna seder förbjudas. Munkarna t.ex. skulle inte tvingas att lämna sina kloster och ingen församling tvingas att införa evangelisk gudstjänst. »Onödd och otvingad» var Olavus Petris maxim. I stället för bud och förbud krävde han upplysning och undervisning om vad som var rätt och sant. Att sanningen fanns i den heliga Skrift var alla ense om. Det gällde blott att tolka den. Gustav Vasas kyrkopolitik kom också fram till 1540 att utformas i enlighet med Olavus Petris intentioner. För dessa vanns även Laurentius Andreae. Följden härav blev ett nära och mycket fruktbärande samarbete mellan Gustav Vasa, Laurentius Andreae och Olavus Petri. Av dessa var Olavus Petri den givande, Laurentius Andreae den pådrivande och Gustav Vasa den försiktigt återhållande, då det gällde kyrkliga frågor.

Under året 1525 skall Laurentius Andreae ha gett sin konung en grundlig undervisning om hur Luther hade »kringskurit» påven, kardinalerna och de stora biskoparna och bevisat, att biskoparnas världsliga maktställning inte hade något stöd i den heliga Skrift. Detta var en utläggning, som Gustav Vasa lyss-

nade till. Det första synliga resultatet av denna undervisning blev beslutet om en översättning av NT till svenska. Initiativet var givetvis reformatörernas. Sommaren 1525 fick den valde ärkebiskopen Johannes Magnus konungens uppdrag att låta ombesörja översättningen. Motiveringen var bl.a., att fromma och upplysta lekmän själva skulle kunna bilda sig ett omdöme och lämna sitt bidrag till en lösning av de omstridda frågorna. En sådan översättning åvilade, hade konungen framhållit, rikets prelater. Om och hur mycket de gammaltroende verkligen bidragit till den översättning av NT, som förelåg färdig i aug. 1526, är en omdiskuterad fråga. Laurentius Andreae talar om »vår översättning», och enligt min mening är den också ett verk av Laurentius Andreae och Olavus Petri. Översättningen av NT är det första mera betydande resultatet av konungens och de båda sekreterarnas samarbete. Det blev inte det sista. På bred front gick Gustav Vasa och reformatörerna till attack mot medeltidskyrkans privilegierade ställning i samhället. Allmogen fick höra, vad som var »huvudstycket i saken» och vad som var den »rätta sanningen», dvs. att biskoparnas ekonomiska och politiska makt var stridande »mot all redlighet och Guds lag». Påven, biskoparna »och deras hop» hade, hette det, »under sig knuffat ej allenast den menige man utan jämväl herrar och furstar, kejsare, konungar och ridderskapet». Sedan konungen och andra nu hade insett sanningen, kunde man inte längre tillåta, att kyrkans män »yttermera svikliga draga kronans ägor under sig eller uppbära konungsliga skatter mot lagen . . . kronan till största förtryck och försvagning». I Olavus Petris tryckta skrifter är tonen och innehållet desamma. Prästerna har förskräckt allmogen med bannet och beskattat den med avlat. Biskoparna har byggt slott och fästen i stället för att hjälpa fattiga och nödlidande. Tiggarmunkarna var landets värsta krämare. Samtidigt togs ett mycket viktigt men i forskningen praktiskt taget helt förbisett initiativ.

Söndagen den 10 dec. 1525 besökte Gustav Vasa sannolikt

i Laurentius Andreaes sällskap kartusianernas kloster i Mariefred. Till sin överraskning fick munkarna höra, att deras besittning av Gripsholm var olaglig. Konungens fader hade tvingats att ge sitt samtycke till donationen. Gustav Vasa krävde därför, att munkarna *frivilligt* skulle återlämna »alla gods och räntor . . . som givna voro». I april 1526 erhöll Gustav Vasa munkarnas överlåtelsebrev. I detta förklarade munkarna, att de inte med gott samvete kunde behålla »det en annan tillhör och där vi icke alldeles rätteligen tillkomna äro». I brev till olika landsändar, fogdar och förtroendemän lät Gustav Vasa kungöra transaktionen. Han framhöll t.o.m., att initiativet hade utgått från munkarna. I sin övertygelse att nu ha slagit in på rätt väg styrktes både Gustav Vasa och reformatörerna, då en beskickning från Königsberg på hösten 1526 besökte Stockholm och kunde berätta om reformationens införande i Preussen och erbjuda Gustav Vasa att bli medlem i den furstesammanslutning, som med tiden blev det Schmalkaldiska förbundet. I Preussen hade en av biskoparna på en lantdag 1525 frivilligt avstått sin världsliga makt till hertig Albrekt med motiveringen, att det inte tillkom en biskop att regera land och städer utan att predika Guds ord. I april 1527 återkom den preussiska beskickningen till Stockholm. Samtidigt sammankallade Gustav Vasa en riksdag.

Riksdagen i Västerås 1527 inleddes med en utförlig proposition, utarbetad och uppläst av Laurentius Andreae. Liksom i de tidigare propagandaskrifterna framhölls, hur kyrkans förmän på olika sätt skaffat sig en stor del av rikets jord. Kronan och adeln hade knappast tredjedelen av vad präster och munkar, kyrkor och kloster ägde. Skulden till Lübeck måste emellertid betalas, adeln måste få hjälp och kronans finanser måste förbättras osv. Några direkta yrkanden eller förslag framställdes dock inte. Detta sammanhänger med att både Gustav Vasa och reformatörerna hoppades, att biskoparna skulle följa den preussiske biskopens och mariefredmunkarnas exempel och *frivilligt*

avstå sin politiska och ekonomiska makt. Hans Brask lyckades dock att förhindra ett sådant offer och förklarade å de övriga prelaternas vägnar, att de inte kunde avstå något av den heliga kyrkans ägor, »löst eller fast, rörligt eller orörligt, ty påven haver befallt oss hava det i försvar». Härmed hade det andliga ståndet besvarat den kungliga propositionen och avböjt all vidare diskussion. Det blev därför de tre lekmannastånden, som ensamma fick ange, varifrån pengarna skulle tas. Under de följande förhandlingarna hölls Hans Brask fängslad. Resultatet av överläggningarna blev Västerås recess och ordinantia. Konungen övertog biskoparnas slott. Biskopar, domkapitel, kloster och präster blev skattepliktiga till kronan. Den nya lagen var ett faktum. Den borde enligt Laurentius Andreae räknas för Sveriges lag »såväl som det i lagboken står».

I propositionen räknade man med en teologisk disputation. Trots Brasks protester ägde en sådan rum mellan Olavus Petri och Peder Galle. Borgare och bönder ville nämligen veta, vem som hade rätt och krävde, att det som var rätt skulle predikas. Ständerna förklarade efter disputationen, att reformatörerna hade goda skäl för sina åsikter och endast förkunnade Guds ord. Beslutet blev därför en bön till konungen, att Guds ord skulle predikas. Något påbud härom blev det inte nu lika litet som 1524.

Efter Västeråsriksdagen visade Gustav Vasa sin tacksamhet främst mot Olavus Petri. Reformatorn fick köpa ett hus, som tillhört Skokloster, göra ett fördelaktigt husbyte, fick en trädgård, som tillhört Heliga lekamens gille, och en prebenda i Uppsala. Motiveringen härför var den »välvilliga tjänst som Olavus Petri alltid bevisar det meniga bästa och än yttermera bevisa må». Hans yngre broder Laurentius fick ett kungligt stipendium för studier i Wittenberg och ett kungligt rekommendationsbrev till Luther.

Den omedelbara följden av riksdagen i Västerås blev Gustav

Vasas kröning i Uppsala domkyrka den 12 jan. 1528 och kyrkomötet i Örebro följande år.

Sedan de valda biskoparna förklarat sig beredda att låta viga sig, föreslog Laurentius Andreae, att vigningen skulle ske i Uppsala för att öka glansen kring kröningen. Då biskoparna tagit del av den nya biskopseden och underrättats om att Laurentius Andreae var förhindrad att resa någonstans, föredrog de att låta viga sig i Strängnäs. Den av Laurentius Andreae avfattade biskopseden föreskrev nämligen, att biskoparna skulle predika evangelium, lyda konungen – i stället för påven – och nöja sig med måttliga inkomster. Biskoparna vigdes och protesterade i hemlighet.

Även kröningseden var ny och författad av Laurentius Andreae. Den innehöll inte ett ord om vare sig adelns eller kyrkans privilegier. Konungen lovade endast att främja och bevara rättvisa och fred åt kyrkan och folket.

Kröningspredikan hölls av Olavus Petri. Gustav Vasa var, framhöll denne bl.a., utrustad med »snille och förnuft» och med ett saktmodigt sinnelag, fritt från »blodgirighet». Han utnyttjade inte rikets inkomster till egen fördel utan till folkets bästa. Talet om konungens »okristliga regemente» fann predikanten upprörande och utropade: »O vilka förgiftade hjärtan» måste inte de ha, som till »den menige mans skada och fördärv» arbeta på sin »egen upphöjelse» och »sitt eget herradöme». Följden härav kunde endast bli en tyrann, som inte tillät »sådana villkor och sådan frihet som vi nu har». Det var humanismens fursteideal i ett nötskal. Gustav Vasa var helt nöjd med Olavus Petris förkunnelse. Predikan trycktes omedelbart på det kungliga tryckeriet.

Kyrkomötet i Örebro sammankallades på hösten 1528 av Gustav Vasa. Laurentius Andreae fungerade som ordförande. Sekreterare var Olavus Petri. Vid sidan av protokollet fattades ett beslut, som på ett utmärkt sätt belyser det goda förhållandet mel-

lan Gustav Vasa och reformatörerna. Med anledning av Gustav Vasas förestående bröllop beslöt de församlade prelaterna, givetvis på ordförandens förslag, att göra en frivillig insamling av silver från rikets kyrkor och präster till en bröllopspresent till konungen med förhoppning om att vinna »en gunstig herre, den allas vårt bästa veta vill». Uppsala domkapitel med domprosten Göran Turesson (Tre Rosor) i spetsen var övertygat om att »slik välvillighet» inte skulle bli utan resultat.

En månad senare var samme domprost på väg till Hälsingland med sin faders uppviglingsbrev på fickan. Biskopen i Skara Magnus Haraldsson och västgöotalagmannen Ture Jönsson (Tre Rosor) hade gripit till vapen mot Gustav Vasa. Västgötaherrarnas uppror hade börjat.

Upprorsledarnas kritik mot Gustav Vasa vändes emellertid mycket snart till en skarp kritik av reformatörerna »och flera av dem som givit sig till evangelium». Det var dessa, som bar skulden till allmogens klagomål, och inte Gustav Vasa. Allt vad reformatörerna predikade och lät trycka påstods vara konungens »dikt och råd». Gustav Vasa borde därför överge den nya lärdomen och låta straffa dess förespråkare. Kritiken riktades främst mot Laurentius Andreae. Det vore därför bättre, att han bestrafades än att många skulle få lida för hans skull.

Uppgörelsen med västgötaherrarna ägde rum vid riksdagen i Strängnäs 1529. Vederläggningen av upprorsmännens anklagelser skrevs i konungens namn av de båda reformatörerna. Den av Olavus Petri hävdade frivillighetsprincipen upphöjdes nu officiellt till högsta norm. Ingen munk eller nunna hade tvingats att lämna sitt kloster eller att gifta sig och ingen hade tvingats till svensk mässa eller att läsa reformatörernas skrifter. Konungen kunde emellertid inte förbjuda vad Guds ord tillät. Han var inte herre över Guds ord. Den svenska mässan hade införts i Stockholm av borgmästare och råd, och de försvarade sitt beslut med Guds ord. »Jag tvingar ingen», skrev Olavus Petri i en ef-

terskrift till den på våren 1529 tryckta handboken. Den som vill använda min handbok må göra det, menade Olavus.

Den mycket fräna kritiken mot Laurentius Andreae lämnade dock inte Gustav Vasa oberörd. Västgötaherrarnas uppror blev början till slutet på Laurentius' statsmannagärning. Som konungens sekreterare efterträddes han 1531 av Olavus Petri, samtidigt som dennes broder Laurentius blev ärkebiskop.

Olavus Petri stannade emellertid endast två år i det kungl. kansliet. Gustav Vasa förklarade senare, att reformatorn var lika olämplig som kunglig sekreterare som en frisisk ko till att spinna silke eller en åsna att spela luta. Orsaken till Gustav Vasas missnöje med sin sekreterare och dennes önskan att befrias från »sigillet» var, att de hade olika uppfattningar beträffande de forna hjälparna och vännerna i Lübeck. Liksom Laurentius Andreae, som 1525 hade rått Gustav Vasa att hålla sig »hårt intill de löbske», många bland Stockholms evangeliska borgerskap, den tyske sekreteraren Wulf Güler och chefen för finansförvaltningen Olov Bröms menade Olavus Petri, att »brev och insigler ej skulle ryggas eller brytas, av vilket mycket ont efterfölja vill», då Gustav Vasa gick till storms mot Lübeck, vägrade att betala den återstående skuldsumman och i juli 1533 egenmäktigt uppsade 1523 års privilegier. Ett år efter det att Olavus Petri lämnat sekreterartjänsten flydde Wulf Güler ur landet, senare även Olov Bröms. Några av de ledande männen i Stockholm häktades samtidigt. Gustav Vasas vrede gick även ut över Laurentius Andreae.

I sin smådeskrift från 1528 berättar Berend von Melen, som en gång varit i Gustav Vasas tjänst men nu var hans bittraste och mest inflytelserike fiende i Tyskland, att Gustav Vasa låtit mörda riksrådet Nils Bosson (Grip), fader till riksrådet Birger Nilsson (Grip) och svärfader till riksrådet Holger Karlsson (Gera), båda omkring 1530 av Gustav Vasa mycket anlitade och betrodda män. Den 6 maj 1533 utfärdade Nils Bossons sö-

ner ett intyg på tyska, att deras fader hade slagits ihjäl av sina egna bönder och inte av Gustav Vasa. Härmed slutar emellertid inte historien, som man skulle kunna tro av gängse framställningar. Sedan Birger Nilsson ingått äktenskap med Gustav Vasas systerdotter Brita Brahe, erhöll han och svågern Gera ett kungligt dombrev på det av riksdrotsen Bo Johnsson Grip 1381 grundade och av Laurentius Andreae sedan länge innehavda ärkedjäknedömet i Strängnäs. Endast själva ärkedjäknegården undantogs. Som rättsgrund åberopade Gustav Vasa Västerås recess, som dock inte var tillämpbar i detta fall. Då detta brev skrevs, hade de båda svågarna föregående dag deltagit i dödsdomen över Gustav Vasas forna medhjälpare i Dalarna. Några veckor senare berövades Laurentius Andreae också inkomsterna från ärkedjäknedömet i Uppsala. Även ärkebiskopen fick en släng av slevan och förbjöds vidta några reformer utan att först ha rådgjort med konungen.

Från händelserna i början av 1530-talet till dödsdomen över reformatorerna i Olavus Petris födelsestad Örebro den 2 jan. 1540 är steget inte stort. Däremellan ligger dock attentatet i Stockholm mot Gustav Vasa 1536. Det kostade flera personer livet eller livslångt fängelse. Till de sistnämnda hörde förutvarande borgmästaren i Stockholm, reformatorernas vän Gorgius Holste.

I aug. 1538 anställdes juris doktorn, förutvarande kejsarliga rådet Conrad von Pyhy i Gustav Vasas tjänst som kansler. Pyhy kom till Sverige med vad man skulle kunna kalla en ny kungaideologi. För överhetens maktbefogenheter fanns det praktiskt taget inga gränser; religionsvården var överhetens främsta uppgift. Konungens bud skulle lydask, skrev von Pyhy, både i »andliga och världsliga saker och regementen». Det hörde till konungens skyldigheter som världslig överhet att avskaffa »ogudaktiga och avgudiska gudstjänster» och att påbjuda evangelisk

kult. Samtidigt krävde von Pyhy en ny kyrklig organisation, där religionssakerna, som termen lydde, infogades i den statliga förvaltningsapparaten under ledning av en lekman som kyrkans högste chef och utövare av konungens maktbefogenheter. För den ideologi, som Olavus Petri förfäktat och som officiellt knä-satts 1529 och sedan tillämpats, stod von Pyhy främmande. Ett enda exempel må belysa den förändrade situationen.

Under tioårsperioden 1529–1539 hölls ett flertal kyrkomöten, där en rad viktiga beslut fattades. Det var emellertid aldrig tal om att konungen skulle sanktionera eller förkasta dessa mötesbeslut. Vid kyrkomötet i aug. 1539 var Conrad von Pyhy närvarande som konungens representant liksom Laurentius Andreae tio år tidigare. Gustav Vasa låg mycket allvarligt sjuk och regeringen utövades av Pyhy. De beslut, som kyrkomötet nu fattade, underställdes emellertid konungens prövning. Här hos oss, skrev biskopen i Linköping, ändrar vi ingenting i ceremonierna, förrän beslutet återkommer från Kungl. Maj:t definitivt slutbehandlat, granskat och rättat. Det slutliga avgörandet låg alltså hos konungen. Härmed hade man definitivt brutit med 1529 års principer beträffande kungamaktens kyrkliga befogenheter.

Vid detta det sista kyrkomötet under Gustav Vasas regering hade också von Pyhy mött ett tydligen kraftigt motstånd från reformatörerna. Dessa försvarade nu biskopsämbetet och den bestående ordningen. Olavus Petri och Laurentius Andreae blev för Pyhy ett hinder för de nya idéerna. De framställdes i propagandan som förrädare, »klaffare», »skorpioner och lastare», illvilliga personer, som tydde allt till det värsta och som inte kunde tåla, »att ett kristligt företagande skall fortgå». Reformatorerna måste följaktligen tystas ned. Så skedde också.

Den av Pyhy författade mycket detaljerade anklagelseakten är en enda lång klagovisa över de båda reformatörernas mångfaldiga missgärningar och otillbörliga handlingar och alla de svårigheter, som de vållat den arme konungen. Till de värsta »brot-

ten» hörde, att de hade behandlat Gustav Vasa, som om »hans Kungl. Majestät uti den religionssak icke borde eller värdig vore att veta något utav deras företaganden», att de predikade köttslig frihet i stället för lydriad och ständigt hetsade allmogen till uppror och olydnad. Under Laurentius Andreaes tid som sekreterare kände sig Gustav Vasa, intygar von Pyhy, som en jagad hjort, hetsad av hundarna. Reformatorerna däremot var som »lejonet och ulven, som alltid lura på aset eller rovet».

Efter att ha åhört den 30 trycksidor långa anklagelseakten svarade Olavus Petri, att han aldrig varit konungen till skada eller men utan alltid aktat »på hans nådes bästa och gagn både i predikan och annorstädes». Laurentius Andreae begärde däremot en avskrift av anklagelseakten för att kunna ge ett skriftligt svar, enär en del angick honom, en del inte. Följande dag den 2 jan. 1540 var emellertid situationen en annan. I Pyhys muntliga anförande hade nu de många vitt skilda anklagelserna krympt samman till en: förräderi och majestätsbrott.

I anklagelseskriften heter det, att då mäster Lars med sin coadiutor Olavus Petri och Gorgius Holste genom skriftermål 1536 fått veta, »vilka som Kongl. Maj:t emot och fientliga voro», så gjorde han gemensam sak med förrädarna i stället för att se till att dessa straffades. Då denna anklagelse ställdes på sin spets och riktades mot Olavus Petri, erkände han oförbehållsamt och tillstod, att han endast underrättat Laurentius Andreae, som likaledes underlätit att varna konungen. På grund av denna underlåtenhet dömde rätten, som bestod av ärkebiskopen, två biskopar, superintendenten Georg Norman och 11 rådsherrar, Laurentius Andreae och Olavus Petri till döden, såvida inte konungen ville benåda dem, vilket han ville.

Domen över reformatorerna följdes av Gustav Vasas påbud om att reformationen skulle genomföras både i lära och kult. Conrad von Pyhys kungaideologi hade lett till önskat resultat. En förändring av hela den kyrkliga organisationen efter tyskt mönster kunde börja.

Avsikten med dödsdomen över reformatörerna var emellertid inte endast att nedtysta ett par besvärliga och farliga motståndare.

Sedan länge hade Gustav Vasa hoppats att bli upptagen som medlem i Schmalkaldiska förbundet. I slutet av 1530-talet lovade den danske konungen att arbeta härför. Sedan de båda förutnämnda trotjänarna Wulf Gyler och Olov Bröms flytt till Tyskland, hade emellertid Berend von Melen fått ett präktigt stöd i sin intensiva kamp mot Gustav Vasa. Förslaget föll 1538 till Gustav Vasas stora förargelse och besvikelse. Samtidigt härmed började i Tyskland rykten spridas om att Gustav Vasa ämnade göra gemensam sak med kejsaren och katolikerna mot de evangeliska tyska furstarna. Bakom denna propaganda stod Conrad von Pyhy. I denna propaganda ingår även dödsdomen över reformatörerna som ett led. Avsikten var att skrämja de evangeliska furstarna i Tyskland. Conrad von Pyhy hade emellertid räknat fel. I Rom jublade katolikerna och i Tyskland blev Gustav Vasa, som han själv uttryckte det, »till det värsta utskriken och utropad» och kallades »desertor evangeli», evangeliets förädare.

Då Gustav Vasa aldrig ett ögonblick drömt om att sluta upp på katolikernas sida, blev hans uppgift att försöka krasa kastanjerna ur elden. Han skrev både till Luther och Melanchthon, medsände en silverbägare till vardera och bad om hjälp mot ryktessmidarna. Ett år efter dödsdomen satt både Laurentius Andrae och Olavus Petri som domare i en rättegång i Uppsala. Då domen fälldes den 4 maj 1541, var även Gustav Vasa i Uppsala. Hans och reformatörernas uppsalabesök i början av maj 1541 står i samband med att nu förelåg 1541 års bibelöversättning färdigtryckt och kunde överlämnas till konungen. Gustav Vasa t.o.m. lånade Olavus Petri 1 000 mark för att betala tryckeriräkningen och gav brodern ärkebiskopen »tjänstledighet» för fortsatt teologiskt arbete. Då Olavus Petri två år senare återbetalade skulden, hade han av konungen utnämnts till kyrkoherde

i Stockholm, fått en prebenda i Uppsala och erhållit uppdraget att skriva Gustav Vasas historia. Han skulle därvid skildra, »huruledes och med huru stora och dråpliga farligheter vi», heter det i konungens brev, »till regementet komma äro». Bland »dråpliga farligheter» nämnde Gustav Vasa Berend von Melens »väsende och obestånd», lübeckarnas och papisternas bedrägliga handlingar och allmogens otillständiga uppror. Skrytverket skulle illustreras av konungens målare. Konstnären fullgjorde sitt uppdrag enligt givna direktiv, men Olavus Petri skrev inte historia efter kungliga önskemål. Istället för att hos sina åhörare i Stockholms Storkyrka inpränta lydnad och hörsamhet, fortsatte han att hugga på överhetens sköld, klagade Gustav Vasa i ett brev till svågern Sten Eriksson Leijonhufvud. Man kan därför förstå drottning Margareta, när hon lät meddela, »att Hennes Nåd önskade bli förskonad från den bok, som Olavus Petri ville Hennes Nåd dedicera».

Laurentius Andreae och Olavus Petri avled ungefär samtidigt under året 1552. Det guld, som Laurentius Andreae i sitt testamente hade gett Gustav Vasa, utkvitterade denne egenhändigt den 9 maj 1552. Som Olavus Petris testamente skulle man kunna beteckna hans svenska krönika. Då Gustav Vasa två år efter reformatorns död tog del av krönikan, underkände han den fullständigt och skrev till sina söner, att Olavus Petri mera hade en papistisk än en rätt evangelisk anda. Man skulle om detta omdöme kunna instämma i vad en annan av Gustav Vasas avlägsnade trotjänare resignerande konstaterade: Svenskarna må tjäna, hur väl som helst, så få de dock endast otack.